

УДК 94(438:477)

М. В. Зелінський

ПОЛІТИЧНА СПАДЩИНА РОМАНА ДМОВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті аналізується ступінь вивчення й висвітлення окремих аспектів політичної діяльності лідера польської націонал-демократичної партії Романа Дмовського в українській історіографії. Автор зосереджує свою увагу на спірних підходах різних вчених. Особливий акцент зроблено автором на здобутках і завданнях сучасної вітчизняної історичної науки в цій проблематиці.

Ключові слова: Польща, історія Польщі, Дмовський, польська націонал-демократія, історіографія.

Аналіз історичного досвіду непростих українсько-польські стосунків кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. переконливо свідчить, що “українське питання” (незважаючи на його нібито периферійний статус) постійно перебувало у центрі уваги представників польського політикума, незалежно від їх ідеологічних орієнтирів. Не винятком у цьому плані стала і найвпливовіша тогочасна політична сила Польщі – Націонал-демократична партія (Stronictwo Narodowo–Demokratyczne, SN–D, „Endecja”), яку тривалий час очолював відомий архітектор ІІ Речі Посполитої і водночас головний творець ідеології польського інтегрального націоналізму Роман Дмовський (1864-1939). Він був однією з найбільш помітних та цікавих особистостей польської історії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. і відіграв виняткову роль у розвитку “вшехпольської” націоналістичної ідеології.

З огляду на ту особливу роль, яку зіграв Р. Дмовський у загостренні польсько-українського конфлікту, його неординарна і суперечлива постать не змогла залишитися поза увагою вітчизняних дослідників. Натомість, в українській історіографії на сьогодні не існує жодного спеціального дослідження, яке було б присвячене огляду історіографічних оцінок політичної діяльності Р. Дмовського в контексті розвитку польсько-українських взаємин. Отже, завданням даної статті є аналіз існуючого стану досліджень з проблематики Дмовського, а також ступінь її вивченості у вітчизняній історичній науці. До того ж, необхідність реконструкції цілісного образу Р. Дмовського, створеного в українській історіографії, та об’єктивна оцінка його політичної спадщини визначають актуальність обраної теми.

Слід зауважити, що будучи незаперечним лідером польської націонал-демократії Р. Дмовський добре усвідомлював усю важливість українського чинника у визвольних змаганнях власного народу, адже без його врахування неможливо було повною мірою реалізувати проект відновлення польської державності. Саме через свою геостратегічну значимість для польської справи, українська тематика знайшла широке віддзеркалення у значній кількості публіцистичних праць “диктатора польської політичної думки”, адже він сам відносився до українського питання, як до “об’єкту дуже складного і тим самим дуже цікавим” [1, с.213].

Перші цінні наукові дослідження з проблематики Дмовського в українській історичній науці з’явилися ще на початку ХХ ст. Знаковими працями з історії польської націонал-демократії та її ідеологів стали наукові розвідки провідних тогочасних вітчизняних дослідників О. Назарука “Про вшехполяків, їх історію, теорію і тайну організацію” [2] і М. Лозинського “Польська народова демократія” [3]. Використовуючи переважно наративно-публіцистичний стиль і залучивши у свої студії досить широку джерельну базу, автори цих робіт вперше в українській історіографії надали загальну характеристику “вшехпольського” руху.

Втім, вітчизняна історична наука дореволюційного періоду практично одностайно затаврували політичну діяльність лідера ендеків, звинувативши увесь польський націоналістичний табір у різкому погіршенні польсько-українських стосунків наприкінці ХІХ – першій половині ХХ ст. Адже усі змагання українського народу до національного визнання з точки зору лідерів ендеції, були всього на всього своєрідним проявом українського “шовінізму” і “традиційної української некультурності”. Оцінюючи цю ворожу позицію ендеції до українства, М. Лозинський прийшов до висновку, що народова демократія не винайшла польський націоналізм, а тільки надала йому нові форми, і отже вона “є носієм історичних традицій польського державного націоналізму...” [4, с.117-118].

Зважену критичну оцінку антиукраїнських поглядів Р. Дмовського зустрічаємо в рецензії відомого українського історика Д. Дорошенка, який зазначав, що лідер ендеції у своїх політичних працях “не забуває згадувати про нас (українців), звичайно, не “підлим, тихим словом”, а ... його фантазії не укладаються в ... факти дійсного життя ...”. [5, с.324].

Черговий поштовх до збільшення інтересу українських істориків до вивчаємої теми відбувся у міжвоєнне двадцятиліття. Як і раніше ініціаторами досліджень залишились західноукраїнські науковці. На межі 1920-1930-х у популярному науковому вітчизняному часопису “Літературно-науковий вістник”, що видавався на той час у Львові, виходять декілька праць головного ідеолога українського націоналізму Дмитра Донцова [6]. Ретельно проаналізувавши погляди “ворога українства” стосовно українського питання у внутрішній та зовнішній політиці Польщі, автор дійшов до висновку, що нарешті, після довгих років незваги до українського чинника, Дмовський вимушений був визнати існування “терміну Україна, ідейність українського руху та його великі перспективи” [7, с.924].

Заслужують також на увагу роботи відомого представника українського консервативного напрямку В. Кучабського “Україна і Польща. Отверта відповідь польському консервативі” [8], окремі глави якої були

надруковані на шпальтах газети "Мета" [9]. Цінний фактичний матеріал викладений В. Кучабським у його роботі "Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923" [10]. Дуже змістовною вийшла оцінка українським дослідником дипломатичної діяльності Р. Дмовського на Паризькій мирній конференції 1919 р. [11].

Загалом, слід відзначити, що наукові студії В. Кучабського детально аналізують політичні погляди провідника польської правиці щодо вирішення українського питання. Особливо докладно висвітлена вітчизняним науковцем роль етнодержавної концепції Дмовського у формуванні офіційної урядової програми національної політики II Речі Посполитої, а також з'ясована історична (що правда повністю з негативної точки зору) роль лідера ендеків у знищенні прагнень українців до створення своєї державності під час бурхливих подій 1917-1921 рр.

Цінним джерелом щодо вивчення ставлення українських науковців до постаті Р. Дмовського можна вважати рецензію відомого українського історика М. Андрусяка на знакову працю лідера ендеків "Думки новітнього поляка". У своїй роботі цей дослідник провів деякі порівняння польського націоналізму з фашизмом в Італії і націонал-соціалізмом у Німеччині, і зауважив, що "польський націоналізм засновано на польській історичній традиції" [12, с.28]. На думку, М. Андрусяка головною метою лідера ендеції було створення з поляків потужної монолітної нації, на зразок німецької, а українцям була б відведена роль другого плану: їх очікувало або повне спольщення або виконання Україною функції гнітника на тілі Росії [13, с.9-12].

Суттєво збагатила історіографічний доробок з проблематики Дмовського матеріали видань західноукраїнської періодичної преси, зокрема впливової народовської газети "Діло" [14]. Згідно тогочасних оцінок вітчизняних медіа, Роман Дмовський – це "чи не одинокий нині поляк з великою політичною інтуїцією – і наш отвертий противник" [15, с.1] і, крім того, він "визначний, рухливий та простолінійний провідник, безперечно один з найвизначніших поляків у новіших часах" [16, с.7].

Характерною ознакою наукових робіт західноукраїнських дослідників міжвоєнного періоду було використання переважно фрагментарно-фактологічного підходу щодо висвітлення проблеми українського питання у політичній думці Р. Дмовського. Виняток, мабуть складають більш аналітичні розвідки В. Кучабського. Більшість тогочасних опублікованих вітчизняних робіт була написана з позицій непримиренного ідеологічного протистояння між представниками українських і польських праворадикальних рухів.

Після Другої світової війни політична спадщина Р. Дмовського, залишилась предметом дослідження, переважно, української зарубіжної історіографії.

Помітним внеском у вивченні політичної діяльності лідера ендеції стали п'ятий і шостий тома багатотомної науково-популярні праці авторитетного дослідника історії української державності М. Стахіва [17], що були присвячені визвольним змаганням західних українців у 1918-1923 рр. Автор ретельно висвітлив дипломатичну роль Р. Дмовського на Паризькій мирній конференції 1919 р., яка була скерована на нівелювання і нейтралізацію спроб політиків ЗУНР і УНР добитися міжнародного визнання.

Деякі аспекти дипломатичної діяльності Р. Дмовського на конференції у Парижі надані І. Нагаєвським в його праці "Історія Української держави двадцятого століття" [18].

Змістовними і насиченими фактичним матеріалом були роботи історика М. Демкович-Добрянського "Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі" і "Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини 1903-1913" [19]. Вчений дослідив такий важливий аспект проблеми, який раніше не привертав особливої уваги істориків, а саме: деконструктивна робота польської націонал-демократії в українсько-польських взаєминах у Східній Галичині на зламі XIX-XX ст. і ту роль, яку відігравав у цьому процесі безпосередньо Р. Дмовський.

Підсумовуючи науковий доробок дослідників західноукраїнської історіографії міжвоєнного періоду та українського зарубіжжя 1950-1980-х років, слід зазначити, що їм вдалося напрацювати певний узагальнюючий матеріал, що торкався питань українсько-польських відносин, але оригінальних концепцій щодо ролі і місця українського питання в політичній думці ендеків так і не було висунуто.

В українській радянській історіографії з ідеологічних і політичних міркувань тема дослідження місця і ролі українського питання у політичних проектах Р. Дмовського так і не отримала належного висвітлення і не стала предметом окремого аналізу. Публіцистична і політична спадщини Р. Дмовського глибоко не вивчалися і практично залишалася поза увагою українських радянських дослідників. У кращому випадку його постаті присвячували декілька абзаців в узагальнюючих працях з історії польсько-українських взаємин. До таких праць можна віднести роботу Р. Симоненко "Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (II половина 1919 – березень 1921 р.)" [20].

Тому не дивно, що значно далі у напрямку дослідження політичної спадщини Р. Дмовського просунулись головним чином російські науковці. Аспект суспільно-політичної діяльності, який був більш менш ґрунтовно досліджений ними у радянський період – це депутатська участь Р. Дмовського у роботі II і III Державних Дум та його діяльність у неославістському русі [21].

Із проголошенням незалежності України розпочинається якісно новий етап розвитку вітчизняної історіографії, що стосується насамперед переосмислення історії українсько-польських стосунків. У цей період спостерігається поживлення інтересу дослідників до вивчення окресленої теми, що нарешті сприяло появі низки публіцистичних оглядових статей. Серед численних досліджень цього періоду заслуговують на увагу розвідки З. Баран [22] і В. Репринцева [23].

Проте справжній розквіт проявлення інтересу до даної проблематики в українській історичній науці припадає на межу ХХ–ХХІ ст. Першою спробою комплексного розгляду проблеми “українського питання” у політичній діяльності Р. Дмовського можна вважати статтю “Українське питання в політичних поглядах Романа Дмовського кінця 20 – середини 30-х рр. ХХ ст.”, автором якої був Р. Кобильник [24].

Важливими в контексті дослідження проблеми стали роботи О. Краківського [25]. Автор безпосередньо торкнувся деяких аспектів щодо ролі Р. Дмовського у вирішенні долі Східної Галичини під час українсько-польської війни 1918-1919 рр.

Участь Р. Дмовського і очолюваної ним польської націонал-демократії в неославістському русі на початку ХХ ст. висвітлені в ґрунтовній праці І. Мацевко [27].

Деякі аспекти політичної діяльності Р. Дмовського на фоні польсько-українського конфлікту в першій половині ХХ ст. відображені у працях М. Сивіцького [28], М. Гетьманчука [29], Т. Зарецької [30], В. Комара [31], М. Литвина [32], У. Клим'юк [33].

Аналіз стану наукової розробки свідчить, що окреслена тема дослідження й досить не отримала належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Наукових публікацій, в яких ретельно було б проаналізовано і узагальнено місце українського фактора в політичних концепціях Дмовського й досить помітно бракує. Водночас оцінки українських науковців (дореволюційних, західноукраїнських, діаспорних і радянських) щодо ролі Р. Дмовського, яку він зіграв в історії України кардинально не відрізнялися одна від одної. Образ Р. Дмовського як українофобського політика, створений вітчизняною історіографією, є цілком передбачуваним і майже однобічним. Практично немає розбіжності в трактуванні антиукраїнського характеру політичної діяльності лідера ендеції і, отже, в історіографічних оцінках.

Втім, незважаючи на таку упередженість українських істориків щодо оцінки постаті Р. Дмовського, досліджувана проблема, і надалі залишається перспективною для подальшої розробки.

Джерела та література

1. Dmowski R. Świat powojenny i Polska / Roman Dmowski. – Pisma. Częstochowa, 1937. Т.VII. – 336 s.
2. Назарук О. Про вшеполяків, їх історію, теорію і тайну організацію / О. Назарук. – Львів, 1907. – 120 с.
3. Лозинський М. Польська народова демократія / М. Лозинський. – К.: Друкарня першої Київськ. друкар. спілки, 1908. – 118 с.; Лозинський М. Війна і польська політична думка / М. Лозинський. – Львів, 1916. – 100 с.; Рецензія-огляд М. Лозинського на брошуру Р. Дмовського під назвою “Німеччина, Росія та польське питання” // ЦДІАУ м.Львів. – Ф. 401. – Оп.1. – Спр. 81. – С. 128-158.
4. Лозинський М. Польська народова демократія: відбитка з “Літературно-наукового вісника” / М. Лозинський. – К.: Друкарня першої Київськ. друкар. спілки, 1908. – 118 с.
5. Рецензія Д. Дорошенка на опубліковану в журналі “Русское богатство” № 6, 1909. – С. 91-127. статтю В.А. Мякотина “Теоретик польської націонал-демократії” про Р. Дмовського // ЦДІАУ м. Львів. – Ф.401. – Оп. 1. – Спр. 52. – С. 324.
6. Донцов Д. Дмовський і українське питання / Д. Донцов. // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – Т. 104. – С. 914-924; Донцов Д. Роман Дмовський, неофіт євразійства. / Д. Донцов. // Літературно-Науковий Вістник. – 1931. – Т. 107. – С. 814-826; Донцов. Д. До консолідації // Д. Донцов. // Вістник. – 1934. – Т. 2. – С. 301-307.
7. Донцов Д. Дмовський і українське питання / Д. Донцов. // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – Т. 104. – С. 914-924.
8. Кучабський В. Україна і Польща. Отвєрта відповідь польському консерватистові / В. Кучабський. – Львів, 1933. – 236 с.
9. Кучабський В. Державно-творча вартість ідеології Романа Дмовського / В. Кучабський. // Мета. Ч.10 (52) – Львів, 1932. – 13 березня. – С. 2-4; Кучабський В. Реалізм у політичній практиці / В. Кучабський. // Мета. Ч.12 (54) – Львів, 1932. – 27 березня. – С. 2-3; Кучабський В. Ідея “суверенітету народу” Романа Дмовського / В. Кучабський // Мета. Ч.13 (55) – Львів, 1932. – 3 квітня. – С. 2-4; Кучабський В. Формальне співжиття чи фактична полонізація / В. Кучабський. // Мета. Ч.16 (58) – Львів, 1932. – 24 квітня. – С. 3-4.
10. Kutschabsky W. Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923 / Wassylj Kutschabsky. – Berlin : Junker u Dunnhaupt, 1934. – 439 s.
11. Кучабський В. Польська дипломатія і східно-галицьке питання на Паризькій мирній конфернції в 1919 р. // В. Кучабський. / Дзвони. Ч.1. – Л., 1931. – С.35-45; Кучабський В. Польська дипломатія і східно-галицьке питання на Паризькій мирній конфернції в 1919 р. // В. Кучабський. / Дзвони. Ч.2. – Л., 1931. – С. 109-122.
12. Рецензія Андруска М. під назвою “Польський націоналізм” (1938) на статтю Р. Дмовського “Думки новітнього поляка”, Львів, 1906 р. // ЦДІАУ м.Львів. – Ф.388. – Опис 1. – Спр. 28. – С. 1-30.
13. Рецензія Андруска М. під назвою “Польський націоналізм” (1938) на статтю Р. Дмовського “Думки новітнього поляка”, Львів, 1906 р. // ЦДІАУ м.Львів. – Ф.388. – Опис 1. – Спр. 28. – С. 1-30.
14. Р. Дмовський про українську справу // Діло. – 19.01.1939. – Ч.12. – С. 6.
15. Баран С. Per nont sunt / С. Баран // Діло. – 21.12.1930. – Ч. 283. – С. 1.
16. Смерть Романа Дмовського // Діло. – 03.01.1939. – Ч.2. – С. 7.
17. Стахів М. Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 / М. Стахів. – Скрантон, Т.5. – Ч.1. – 1960. – 192 с.; Стахів М. Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 / М. Стахів. – Скрантон, Т.6. кн. 1. – 1961. – 220 с.; Стахів М. Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 / М. Стахів. – Скрантон, Т.6. кн. 2. – 1961. – 204 с.
18. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – Український Католицький Університет ім. Св. Климента Папи Рим, 1989. – 486 с.
19. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у ХІХ сторіччі // М.Демкович-Добрянський. – Український Вільний Університет св. Климента Папи. Серія: монографії. – Мюнхен, 1969. – 119 с.; Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський. Клісарські намісники Галичини 1903-1913 / М. Демкович-Добрянський. – Український Вільний Університет св. Климента Папи. – Рим, 1987. – Т. 59. – 132 с.
20. Симоненко Р. Г. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (ІІ половина 1919 – березень 1921 р.) // Р. Симоненко. – К.: Наук. думка, 1965. – 303 с.

21. "Дранг нах Остен" и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы, 1871-1918 гг. // Волков В.К. (отв. ред.) – М.: Издательство "Наука", 1977. – 317 с.; Славяноведение в дореволюционной России / Под ред. Д.Ф. Маркова, В.А. Дьякова. - М.: 1988. – 400 с.
22. Баран З. Польсько-російські взаємини в оцінці Романа Дмовського / З. Баран. // Проблеми Слов'янознавства. – Вип.49., Львів, 1996. – С. 83-87.
23. Репринцев В. Україна в польських зовнішньополітичних доктринах / В. Репринцев. // Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз. – К.: Політична думка, 1996. – Режим доступу до рес.: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r08.htm>.
24. Кобильник Р. В. Українське питання в політичних поглядах Романа Дмовського кінця 20 – середини 30-х рр. ХХ ст. / Р. Кобильник. // Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – № 7. – С. 154-158.
25. Красівський О. Галичина в першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських відносин / О. Красівський. – Львів: Вид-во ЛФУАДУ, 2000. – 416 с.; Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр. Проблеми взаємовідносин / О. Красівський. – К.: УАДУ, 1998. – 302 с.; Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. / О. Красівський. – К.: ІПіЕНД, 2008. – 544 с.
26. Мацевко І. Польські національні демократи і неославизм (1907-1910) / І. Мацевко. // Вісник Львівського університету. – Сер. Історія. – 2000. – Вип. 35-36. – С. 221-237.; Мацевко І. Російський неославизм в оцінці галицьких національних демократів (1908-1914) / І. Мацевко. // Вісник Львівського університету. Серія історична.– Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 309–316.
27. Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – 752 с.
28. Сивицький М. Історія польсько-українських конфліктів / Микола Сивицький. – К., 2005. – Т.1. – 344 с.
29. Гетьманчук М. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918-1939 рр.). / М. Гетьманчук. – Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2008. – 432 с.
30. Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна / Т. Зарецька. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – 283 с.
31. Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.) / В. Комар. – Івано-Франківськ: Вид-во "Місто НВ", 2011. – 360 с.
32. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. / М. Литвин. – Львів: Інститут українознавства НАНУ; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.
33. Клим'юк У. Ідея польської державності в суспільно-політичному житті Галичини в роки Першої світової війни : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / У. Б. Клим'юк; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2014. – 17 с.

Zelinskiy M. V. Political legacy of Roman Dmowski in the Ukrainian historiography

Level of study and illumination of individual aspects of political activity of leader of the Polish National Democratic Party Roman Dmowski in Ukrainian historiography is analyzed in the article. The author focuses his attention on the controversial approaches of different scholars. The special accent is done on achievements and tasks of modern Ukrainian historical science in this sphere.

Key words: Poland, history of Poland, Dmowski, Polish national democrats, historiography.

Зелинский М. В. Политическое наследие Романа Дмовского в украинской историографии.

В статье анализируется степень изучения и освещения отдельных аспектов политической деятельности лидера польской национал-демократической партии Романа Дмовского в украинской историографии. Автор концентрирует свое внимание на спорных подходах различных ученых. Особенный акцент сделан автором на достижениях и задачах современной отечественной исторической науки в этой проблематике.

Ключевые слова: Польша, история Польши, Дмовский, польская национал-демократия, историография.